

Skandinaviens första mynt

Sceatta från Ribe, 700-talet

Dorestad nära Rhens utlopp i Nordsjön förenade Norden med det mäktiga Frankerriket. På 700-talet fick handelsmännen i Ribe idén att börja präglä mynt – Skandinaviens första¹.

Inledning

Friesland² var under senantiken samlingsnamnet för ett område utan central ledning och utan väl definierade gränser utmed det låglänta kustområdet mellan floderna Scheldes och Ems mynnningar. Friserna var inte politiskt enade utan styrdes av lokala stamhövdingar. Under tidig medeltid utsträckte sig frisernas bosättningar till floden Weser och till de nordfriska öarna samt dagens belgiska kustland (Flandern).

Handelsmetropolen Dorestad anlades strax ös-

ter om Rhendeltat i Friesland, nära Frankerrikets nordvästra gräns. Handelsplatsens läge var synnerligen lämpligt vald eftersom den låg i skärningspunkten mellan flodvägar åt norr, väster och sydost. Den frankiske hertigen Pippin II av Herstal (merovingisk hertig och *maior domus*³ för Austrasién under åren 687-714) insåg Dorestads betydelse och gjorde ett försök att få kontroll över staden i ett fältslag år 695, men den frisiske hövdingen Radbot stod emot angreppet. År 719 gick Radbot ur tiden och frankerna vädrade morgonluft.

Bilden enligt fig. 1 visar kronologin för ett antal viktiga städer i norra Europa. I bildens nederkant visas indelningen av historien i skeden enligt det synsätt som vi är vana vid i Sverige. På kontinenten och i England har man en annan indelning av historien.

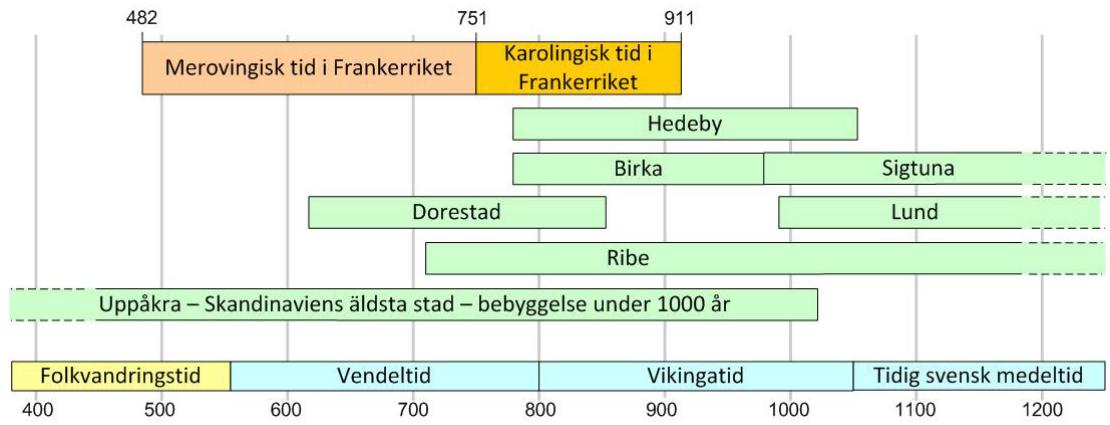

Fig. 1. Kronologi för ett antal viktiga städer i norra Europa enligt svenskt synsätt.

Fig. 2. Frankerriket och Friesland år 714.

Frankerna lägger under sig Dorestad

Pippin "den lille" av den karolingiska ätten var från år 751 frankisk kung och han lyckades erövra Dorestad. Efter det att Dorestad hade hamnat innanför det frankiska rikets gränser inleddes en blomstringsperiod för staden. Varor forslades på Rhen till Dorestad för vidare försäljning till områdena runt Nordsjön vilket innebar att vikingarnas och frankernas världar förenades. De frankiska kejsarna beskyddade Dorestad fram till år 855 då Lothar I gick ur tiden.

År 846 brände och plundrade vikingarna Dorestad och år 863 gjorde vikingarna en ny attack mot staden. Detta fick till följd att en stadsmur anlades, men då hade staden mist sin betydelse som

handelsmetropol. I en skrift upprättad år 948 av kung Otto I omnämns staden som en "by på landet". Dagens Wijk bij Duurstede i Nederländerna omfattar till viss del det medeltida Dorestad.

Frankerriket fram till år 855

Frankerna var en folkgrupp som under 300-talet befolkade ett område söder om Rhen strax öster om Rhendeltat, se kartan fig. 2. Efter väststromerska rikets kollaps på 400-talet tog de frankiska *merovingerna* makten och frankerna började breda ut sig över det romerska Gallien⁴.

Med Pippin "den lille" inleddes den *karolingiska epoken*⁵ för Frankerriket som år 843 delades i tre delar genom fördraget i Verdun.

Dorestad – ett handelscentrum

På den å som flyter från Dorestad i nordvästlig riktning seglade och rodde nordborerna med sina skepp på 700- och 800-talen då de skulle ta sig till Dorestad, se kartan fig. 3a. Idag har ån mist sin betydelse för sjöfarten eftersom den delvis har slammat igen. Som ersättning finns den grävda Amsterdam-Rhen-kanalen.

I Dorestad salufördes exempelvis pälsverk, textilier, färgpigment, jakthundar, slavar, salt, honung, vin, glasbägare och glaspärlor. I Dorestad förekom även produktion i form av exempelvis väverier och verkstäder för bearbetning av metall, bärnsten och ben. Där fanns även ett skeppsvarv. Dorestads rikedomar lockade vikingarna på 800-talet till plundring, alternativt krävde de lösensummor för att avstå plundring, se kartan fig. 3b.

Fig. 3a. Dorestad vid Rhen på 700-talet.

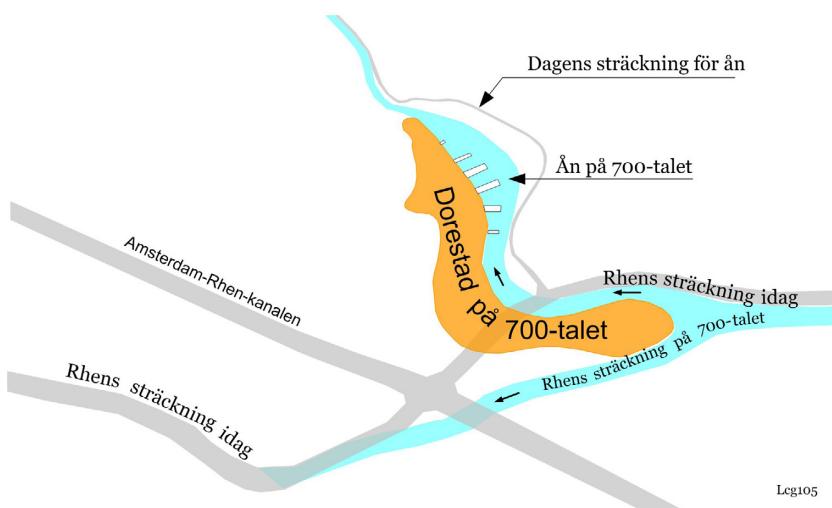

Fig. 3b. Utmed Dorestads långgrunda strand fanns bryggor för besökande skepp (efter A. Willemse 2009).

Fig. 4. Merovingisk denier, ca 725-750, Bâle (nuvarande Basel). Diameter 13 mm. Vikt 1,35 g.
Åts: NIVOH + OS. I fältet visas ett hjärta och ett kors.
Frs: ett monogram.

Källa: cngcoins.com, auction Triton XXI, lot 918.

Fig. 5. AU Tremissis, 650-680, Dorestad.
Diameter 14 mm, vikt 1,28 g. Myntmästare Madelinus.
Åts omskrift: DORESTATFIT. Frs omskrift: MADELIN-
VSM.

Referens Grierson-Blackburn 494 var.
Källa: cngcoins.com

Kortfattad numismatisk återblick

Det vanligaste myntet i romarriket var *silverdenaren*, vilket inspirerade merovingerna i Frankerriket att slå silvermyntet *denier* med en vikt av 1,25 – 1,30 g och en silverhalt av 90 – 95%. (Grierson-Blackburn 1986), se bilden fig. 4.

I det romerska riket slogs också guldmynetet solidus. En tredjedels solidus var en *tremissis*. Efter västromerska rikets fall blev tremissis ett populärt mynt bland folkslagen på den europeiska kontinenten. I engelskspråkig litteratur benämns dessa mynt ibland *thrymsa*.

Under merovingisk tid präglades *tremissis* i Dorestad. I åtsidans omskrift på dessa mynt kan vi läsa Dorestad och i frånsidans omskrift kan vi läsa Madelinus resp. Rimoaldus, dvs. myntmästarnas namn. Mynten hade en vikt av 1,3 g med en guldhalt av ca 50%, se bilden fig. 5.

Fig. 6. AR Sceatta, 710-750, troligen Dorestad.
Diameter 12 mm, vikt 0,85 g. Foto: L Castenhag, ref:
Abramson 94/10

På åtsidan finns bilden av ett piggsvin.
På frånsidan finns texten TOT II inom en kvadrat (dvs.
Dorestad).

Fig. 7. Sceatta, ca 700-710, Essex/East Anglia.
Diameter 11 mm. Vikt 1,22 g. Foto L Castenhag, ref:
Abramson 16/60.

Åts: Ett huvud med diadem. Frs: En duva vänd åt höger. Ett kors till höger om duvan. Ringar på ömse sidor om ett större kors.

Sceatta – nordvästra Europas internationella handelsmynt

Rika silverfyndigheter upptäcktes i Tyskland på 600-talet, och silver från dessa fyndigheter nådde Friesland via floden Rhen. I Friesland gjorde tillgången på silver det möjligt att slå silvermynt som ersättning för guldmyntet *tremissis*. Man kallade de nya silvermynten *sceatta*, ett germanskt uttryck som betyder både värlstånd och pengar. Som grund för *sceatta* låg den merovingiska denieren, dvs. 1,25 - 1,30 g och en silverhalt av 90-95% (Grierson-Blackburn 1986).

Sceatta slogs på tjocka myntännen med reducerad diameter. I mitten av 700-talet sänktes vikten till 0,8 – 1,0 g och silverhalten kunde i vissa fall vara så låg som 20 %, se bilden fig. 6.

Sceatta slogs även i England i slutet av 600-talet och under 700-talet. Huruvida England eller Friesland var först i denna myntutgivning har forskarna inte kunna enas om, men de är eniga om att myntningen i London och Kent var tidig.

Fig. 8a. AR Sceatta, ca 710-750, Friesland eller England
Diameter 12,5 mm, vikt 0,95 g. Foto: L Castenhag
Ref Abramson 102/50
Se den förtysligande skissen fig. 8b

Fig. 8b. Forskarna har haft bekymmer att tyda detta mynt. I ett tidigt skede tolkades åtsidans bild som Wodan/Wotan med buskiga ögonbry och frånsidans bild tolkades som ett monster. På senare tid har man ändrat uppfattning och tolkar åtsidans motiv som en bild av Kristus och frånsidan anses visa bilden av en hund vänd åt höger som snifar mot marken.

Därefter började man producera sceatta i Ham-wic samt på ytterligare engelska platser (Sawyer 2013), se bilden fig. 7.

Norden och kontinentens idévärldar förenades

Handelsvägarna mellan Norden och kontinenten via Dorestad bar fram både varor och idéer till Norden. Exempelvis finns bilden av Wodan/Wotan/Odin på mynt från både Dorestad och Ribe, se bilden fig. 11. Därmed inte sagt att asatron i Norden introduceras genom handelskontakterna med Dorestad. Asatron hade kommit till Norden flera hundra år tidigare.

Norden, och framför allt det område som senare skulle bli Sverige, var under de tusen år som föregick tidig svensk medeltid inte så isolerat som vi vanligen föreställer oss. På platsen för dagens by Uppåkra strax sydost om Lund fanns en stad med en tusenårig historia. Den övergavs några årtionden efter det att Lund hade grundats omkring år 990 och därmed är Uppåkra en boplats med den längsta kända kontinuiteten i Skandinavien. Vår kunskap om staden är per dags dato begränsad – vi vet inte ens stadens ursprungliga namn, men i takt med att nya fynd från platsen upptäcks blir bilden något klarare, se kartan fig. 9.

Fig. 9. Några orter i nordvästra Europa strax efter år 710

Fig. 10. Penning, 1047-1076, Sven Estridsson, Lund.
Diameter 17,3 mm, vikt 1,06 g. Ref: Hauberg 6.

Foto L Castenhag,

Åts: Kristus sittande på en tron. Frs: Long Cross
På bågge sidor finns förvirrade omskrifter.

Fig. 11a. AR Sceatta, c.710 – c.720. Ribe
Diameter 12,5 mm, vikt 1,1 g. ref Abramson 103-4/20
foto: British Museum,

Åts: Wodan/Wotan/Odin sedd en face. Kular på
vardera sidan och en ring ovanför.

Frs: Ett monster vänt åt höger med huvudet vänt bakåt.
Myntet brukar benämnas "Wodan-monster-sceatta"

Fig. 11b. AR Sceatta, c.720 – c.760, Ribe
Diameter 11 mm, vikt 0,73 g. ref Abramson 103-4/30,
foto: cngcoins.com,

Åts: Wodan/Wotan/Odin sedd en face. Små kors på
vardera sidan och en kula ovanför.

Frs: Ett monster vänt åt vänster med huvudet vänt
bakåt..

Myntet brukar benämnas "Wodan-monster-sceatta"

Myntfynden från uppåkrastaden omfattar romerska denarer samt arabiska dirhemer från 700- och 800-tal. Även danska mynt från Sven Estridsson (1047-1074) har påträffats, se bilden fig. 10. Dessutom har mynt påträffats som är präglade av svenska kungar från 1200- och 1300-talen, men då var ju staden övergiven (Fornvännan 1997). Ännu har inga fynd påträffats som tyder på att staden hade egen myntutgivning.

Skandinaviens första mynt – i Ribe

Ribe anlades omkring år 710 på Jylland och anses vara Danmarks äldsta stad. Ribe blev en viktig marknadsplats för bland annat köpmän från Friesland som också bedrev handel med Reric i södra Östersjön. Som resultat av denna verksamhet började handelsmännen i Ribe att slå sceatta från ca år 710 fram till ca år 740 (Feveile 2008). Dessa mynt är således *Skandinaviens första mynt*, se bilderna fig. 11a och 11b.

På kartan enligt fig. 12 kan vi se Ribes äldsta stadskärna. Väster om stadskärnan har arkeologerna funnit gravfält från tidig medeltid. Utgrävningarna i Ribe har ännu inte kommit att omfatta hamnområdet som antas ha legat mellan stadskärnan och domkyrkan. Vi vet därför inte om hamnen bestod av en lång kaj eller en mängd bryggor såsom i Dorestad.

Utgrävningar av stadens verkstadskvarter har visat att verkstäderna hade skandinavisk utformning, dvs. de var inte av frisisk eller karolingisk stil. I verkstäderna framställdes smycken av främst bärnsten. Stora mängder sceatta har påträffats i Ribe och merparten av dem är av typen wodan-monster-sceatta. Det har också fastställts att mynten har producerats på plats (Feveile 2008).

I slutet av 800-talet, senast år 900, övergavs staden plötsligt av en dramatisk händelse som vi inte har närmare kunskap om⁷. Omkring år 1070 kom staden att åter befolkas och den blev under 1100- och 1200-talen en av Danmarks viktigaste städer.

Ribe är känd från de skriftliga källorna från mitten av 800-talet då Ansgar ska ha fått sig tilldelad en tomt i staden för att bygga en kyrka. Huruvida detta stämmer med verkligheten är osäkert, men någon gång under åren 1150-1175 inleddes uppförandet av en katedral sydväst om floden. Katedralen har under åren byggts om och byggts till och uppvisar idag en blandning av olika arkitektoniska stilar. Den är idag en turistattraktion.

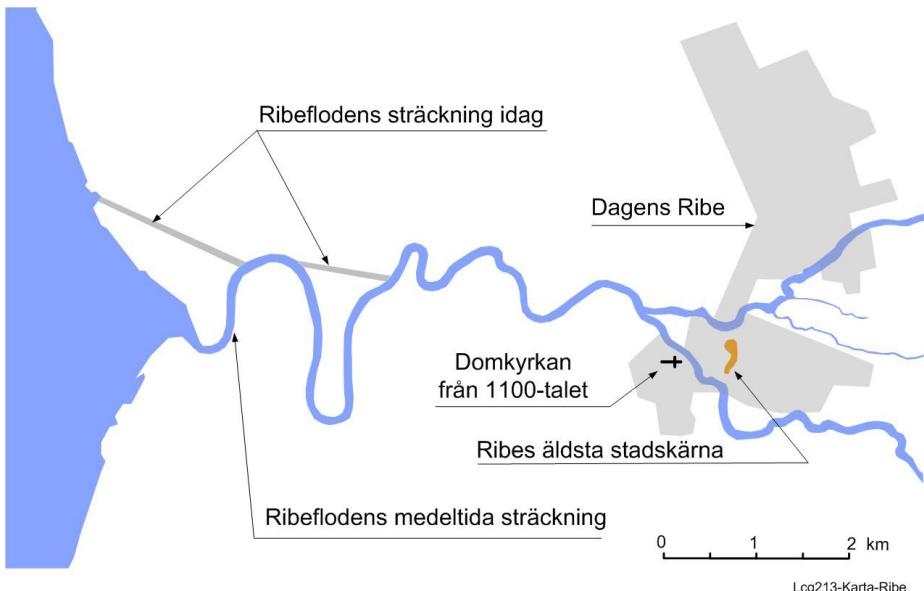

Fig. 12. På 700-talet kunde handelsfartygen ta sig uppför floden till Ribe (efter C. Feveile 2009).

Den friska hamnstaden Domburg

Längst ut på den ö som idag kallas Walcheren låg på 700-talet den friska hamnstaden Domburg som hade handelsförbindelser med England, se kartan fig. 2. I Domburg fanns ett myntverk där man producerade sceatta. Efter det att dessa mynt funnit sin väg till England kom de att där efterpräglas. På bilderna enligt fig. 13-15 visas några sceatta från Domburg som idag förvaras i British Museum.

Fig. 13. Sceatta 700-715, Domburg.

Serie D, typ 2c. Diameter 10 mm, vikt 0,72 g.

På åtsidan finns bilden av ett huvud vänt åt höger, med strålar omkring.

På frånsidan finns bilden av ett kors med en ring på en korsarmarna. I varje korsvinkel finns små kuler.

Fig. 14. Sceatta 700-715, Domburg.

Serie D typ 2c. vikt 0,74 g.

På åtsidan finns en förvirrad bild med vinkelsymboler. På frånsidan finns bilden av ett kors med en kula på en av korsarmarna. I varje korsvinkel finns små kuler.

Jämför med myntet på bilden fig. 13.

Fig. 15. Sceatta 710-725, Domburg.

Serie J, typ 85. Diameter 11,5 mm, vikt 0,8 g.

På åtsidan finns bilden av ett huvud vänt åt höger. På frånsidan finns bilden av en duva ovanför ett kors som omges av ringar. Jämför med det anglosaxiska

myntet på bilden fig. 7.

myntet på bilden fig. 7.

Fig. 16. AR Denier, 768-794, Karl den store.
Dorestad, vikt 1,20 g.

Åtsida: CAROLVS. Frånsida: DORSTAD
Ref: Jämför med Grierson-Blackburn nr 724.
Källa: Jean Elsen & ses Fils auktion 127 nr 647

Fig. 17. AR Denier, 814-840,
Ludvig den fromme, Dorestad, vikt 1,53 g.
Åts omskrift: HLVOVICVS IMP AVG.

Frs omskrift: DORESTATVS
Ref: Morrison-Grunthal 330

Källa: Auktion Hamburger, Frankfurt am Main

Fig. 18. AR Denier, 840-855, Lothar, Dorestad,
Diameter 20 mm vikt 1,74 g.

Åts omskrift: + DORESTATVS MON
Frs omskrift: + LOTA IMVSPIEIRAT

Ref: Grierson-Blackburn 980 var. Källa: cngcoins.com
Myntets omskrifter har hamnat på fel sidor. Det vanliga
är annars att regentens namn står på åtsidan.

Myntreformen år 755

Den frankiske kejsare Pippin den lille genomförde en myntreform år 755 vilket resulterade i att man i Frankerriket (som då också omfattade Friesland) övergav sceatta till förmån för denier. Ungefär samtidigt övergav man i England sceatta som internationellt handelsmynt, vilket innebar att intresset överflyttades på penny som fick en modernare utformning. På den engelska landsbygden levde dock sceatta kvar som betalningsmedel i böndernas "gårdssbutiker" ända fram till tidigt 800-tal. I Ribe fortsatte man att slå sceatta fram till omkring år 800 / 820 (Feveile 2008).

Denier slogs på flera platser i Frankerriket bland annat i Dorestad. Bilderna enligt fig 16-18 visar prov på mynt från Dorestad vilket framgår av myntens inskrifter.

Epilog

Under 1960-talet började forskarna intressera sig på allvar för sceattamynten. I samband med professor Michael Metcalfs forskning på 1990-talet ökade kunskapen märkbart om dessa mynt och den engelske publicisten Tony Abramson gav år 2006 ut en katalog med namnet *Sceattas an illustrated guide* vilket gjorde att samlarna fick upp ögonen för mynten.

När Kirsten Bendixen lade fram sina forskningsresultat om sceattamynten från Ribe under senare halvan av 1970-talet bemöttes hon med stor skepsis, men efter det att Metcalf gav henne sitt stöd mjuknade motståndet och idag är hennes teorier allmänt accepterade.

År 2012 hade forskningen kring sceattamynten tagit ett ytterligare kliv framåt vilket föranledde Tony Abramson att publicera – *Sceatta List* – en 300-sidig katalog i A4-format. När auktionsfirmorna idag publicerar sina auktionslistor över sceattamynt är det ur den katalogen de hämtar referensnumren.

Sceattamynten representerar en viktig period inom numismatiken – en övergångsperiod – och sceattamynten ingick i en myntekonomi gemensam för områdena på bågge sidor om Engelska kanalen. Detta är lite märktligt eftersom vi inte kan hitta någon ursprunglig myntordning (kungligt beslut) som bas för dem. Det verkar snarare vara handelsmännen som tog initiativet till dessa mynt. I England finns visserligen exempel på vissa av kungarna i de små kungarikena lät slå sceatta, men då var dessa mynt redan etablerade både i England och på kontinenten.

Referenser och litteratur

- Morrison-Grunthal. Carolingian Coinage. New York 1967.
- Grierson-Blackburn. Medieval European Coinage, vol 1, 1986.
- Malmer, Brita & Jonsson, Kenneth. Sceattas och den äldsta nordiska myntningen. NNUM 1986.
- Bendixen, Kirsten. Skandinaviske sceattas-studier NNUM 1986, nr 4.
- Metcalf, Michael Nyt om sceattas af typen Wodan/monster. NNUM 1986, nr 6.
- Larsson, Lars och Hårdh, Birgitta. Uppåkra, ett hövdinga- eller kungssäte. Fornvännen 1997.
- Henstra, Dirk Jan. The evolution of money standard in medieval Frisia. 1999.
- Sawyer, Birgit and Peter. The Making of the Scandinavian Kingdoms. 2004.
- Abramson, Tony. Sceattas – An Illustrated Guide. 2006.
- Malmer, Brita. South Scandinavian Coinage in the Ninth Century. 2007. Uppsatsen publicerades i antologin *Silver Economy in the Viking Age*. Redaktörer: James Graham-Campbell & Gareth Williams.
- Svensson, Kristina och Harrison, Dick. Vikingaliv. 2007.
- Abramson, T. Series X and Coins Circulation in Ribe 2008.
- Feveile, Claus. Serie X and Coin Circulation in Ribe. 2008. Uppsatsen publicerades i antologin *Studies in Early Medieval Coinage, vol 1*. Redaktör: Tony Abramson.
- Numismatischer Verlag Künker. The De Wit Collection of Medieval Coins. 1000 Years of European Coinage. Part IV. The Sceattas. 2008.
- Feveile, Claus. Ribe - Emporium and town in the 8th and 9th centuries. 2009. Uppsatsen publicerades i antologin Dorestad in an international framework. Redaktörer Annemarieke Willemse och Hanneke Kik.
- Willemse, Annemarieke. A history of searching and finding "The Dutch Troy". 2009. Uppsatsen publicerades i antologin Dorestad in an international framework. Redaktörer Annemarieke Willemse och Hanneke Kik.
- Metcalf, Michael. Betwixt sceattas and Offa's pence. 2010.
- Sawyer, Peter. Northwest European Trade and Commerce. 2010. Uppsatsen publicerades i antologin *The Oxford Dictionary of the Middle Ages*, redaktör Robert E. Bjork.
- Metcalf, Michael. English Money, Foreign Money. The Circulation of Tremisses and Sceattas in the East Midlands, and the Monetary Role of 'Productive Sites'. Uppsatsen publicerades i antologin *Studies in Early Medieval Coinage, vol 2*. 2011. Redaktör: Tony Abramson.
- Abramson, Tony. The Wim de Wit collection of sceattas in the Fitzwilliam Museum, Cambridge. in the East Midlands, and the Monetary Role of 'Productive Sites'. Uppsatsen publicerades i antologin *Studies in Early Medieval Coinage, vol 2*. 2011. Redaktör: Tony Abramson.
- Abramson, Tony. Sceatta List. (en 300-sidig katalog i A4-format). 2012.
- Sawyer, Peter. The Wealth of Anglo-Saxon England. 2013.
- Sawyer, Peter. Northwest European Trade and Commerce. 2013.
- Skre, Dagfinn. Scandinavian monetisation in the first millennium AD. 2017.
- Skre, Dagfinn. Monetary Practices in Early Medieval Western Scandinavia (400-900-tal). 2017.

Internetlänkar

- British Museums databas: <https://finds.org.uk/database/images/index/q/sceatta>
- British Museums databas över sceattas från Ribe <https://finds.org.uk/database/artefacts/record/id/561964>
- <https://finds.org.uk/database/search/results/q/sceattas+Ribe>

Grafik av författaren

Bakgrunden till översiktskartan fig. 9 är hämtad från www.Pleiades.org.

Noter

¹ Någon kanske invänder att man faktiskt präglade solidus (av guld) i Skandinavien under folkvandringstid. Ja, det stämmer, men dessa kan nog inte betraktas som mynt i betydelsen reguljära betalningsmedel.

² Stavningen Friesland används här genomgående. Stavningen Frisland finns också, men då avses en mytologisk ö i norra Atlanten. Invånarna i Friesland kallas dock för "friser".

³ Maior domus var en person som skötte den dagliga administrationen för en viss definierad del av Frankerriket. Han skulle kunna betecknas rikshovmästare.

⁴ De frankiska härskarna under den merovingiska tiden i slutet av 600-talet och början av 700-talet var:

- Pippin av Herstal, maior domus för Austrasien 687-714, tidvis även Neustrien
- Ragenfrid, maior domus för Neustrien 715-717
- Karl Martel, maior domus för Neustrien, Austrasien och Burgund 718-741
- Pippin den lille, maior domus för Neustrien, Burgund och Provence 741-751
samtidigt även Austrasien, Alamannien och Thüringen 747-751
- Theoderik II, frankernas kung 679-691 (marionett under Pippin av Herstal)
- Klodvig IV, frankernas kung 691-695 (marionett under Pippin av Herstal)
- Childebert III, frankernas kung 695-711 (marionett under Pippin av Herstal)
- Dagobert III, frankernas kung 711-715 (marionett under Pippin av Herstal)
- Chilperik II, frankernas kung 720-721 (marionett under Karl Martell)
- Theoderik IV, frankernas kung 721-737 (marionett under Karl Martell)
- Childebert III, frankernas kung 743-751 (marionett under Pippin den lille). Childebert III avsattes 751 och ersattes av Pippin den lille som frankernas kung.
Därmed hade Frankerriket gått in i den karolingiska tiden.

⁵ De frankiska kungarna av den karolingiska ätten fram till år 855 var:

- Pippin den lille (frankisk kung 751-768)
- Karl den store (frankisk kung 768-814)
- Ludvig den fromme (frankisk kung 813-840)
- Lothar I var medregent till Ludvig 817-840 och kung av Mellersta Frankiska riket 843-855.

⁶ Skandinaviens äldsta numismatiska objekt är de guld-solidi som slogs under folkvandringstiden (400-talet).

⁷ Ribe ligger i mycket låglänt terräng (marskland). Det är inte osannolikt att en väldsam stormflood lade staden under vatten. Det är dokumenterat att en stormflood inträffad år 1634. Ett märke på väggen inne i domkyrkan visar att vattnet då stod drygt en och en halv meter upp inne i kyrkan. Till detta ska adderas vågorna utanför som var en och en halv meter höga. Man har uppskattat att omkring 900 människor drunknade.

English summary

At the end of the seventh century, sceattas were struck in Dorestad to be used in the trade across the North Sea. At the beginning of the eighth century, the city of Ribe in Jutland was established to be part of the North Sea trade network and sceattas were also struck in that city. These coins were the first Scandinavian coins.